

דתישכונע

פרשת ויגש, תש"פ, מספר 1350

"היה קורא את שמע": בין אהבת האל לאהבה אנושית

אריק לווי

האבות את מצוות התורה עוד טרם שהללו נמסרו בסיני, האם סביר הדבר שיעקב דקדק והתעקש לקרוא את שמע דווקא ברגע איחודו עם יוסף? הרי ביודעו שהוא עומד לפגוש את בנו, יכול היה ודאי לשאת את תפילתו קודם לכן.³ ר' יצחק הורביץ, שפירושו על רש"י באר יצחק הובא לדפוס בשנת תרל"ב, שנים אחדות לאחר מותו, נדרש לשאלות אלה.

ניכר, כי הטרידה את ר' הורביץ הסבילות שייחס רש"י ליעקב בשעת האיחוד עם יוסף, דווקא כאשר היינו מצפים לפרץ רגשות סוחף המתבטא בנשיקות וחיבוקים הדדיים (כניסוחה של הציפייה בבאר יצחק: ש"שניהם מנשקים ומחבקים זה את זה בפעם אחת).⁴ בהיותו בטוח שגם חכמינו התחבטו בסוגיה, סבר ר' הורביץ שהם חשו צורך לאתר "סיבה נשגבה" העומדת בבסיס התנהלותו של האב. כך נולד המדרש על קריאת השמע של יעקב.

ועדיין, כפי שציון, ר' הורביץ סבר שההשלכות הנובעות ממדרש זה, באשר ליחסו של יעקב כלפי יוסף, הן בעייתיות בעליל. במטרה להתיר את המבוכה, הוא אמנם מתייחס למדרש כאמת היסטורית, אולם מניח בכל זאת שהוא אינו חושף את הסיפור במלואו (ונכון הדבר גם באשר לרש"י).

אין ספק שיעקב חווה שמחה עצומה מהאיחוד עם בנו. יחד עם זאת, יעקב היה

פרשתנו מתארת את איחודם המרגש של יעקב ויוסף לאחר 22 שנות פרידה: "וַיֵּאָסֶר יוֹסֵף מִרְפָּבְתּוֹ וַיַּעַל לְקִרְאֵת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל צְרָאָרְיוֹ וַיִּבְךְּ עַל צְרָאָרְיוֹ עוֹד" (בר' מו:כט). למרות הציפיות מצדו, התורה מציינת שרק אחד משני המתאחדים הגיב בחיבוק ודמעות, והשאלה כמובן מתעוררת מאליה: האם היה זה האב או אולי היה זה בנו האהוב? לרש"י לא היה שום ספק באשר לתשובה הנכונה לשאלה זו: יוסף היה זה אשר 'הרבה והוסיף בבכי'. בכל הנוגע ליעקב קבע רש"י בפסקנות: "לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו".¹ להסבר זה על משמעותם של הכתובים, הוסיף רש"י פרט מדרשי רחוק מאוד ממשוטו של מקרא ובעל אופי חידתי: "אמרו רבותינו שהיה קורא את שמע".²

בין יתר הדברים, מדרשו של רש"י נועד להעניק פשר לאדישותו המוחלטת לכאורה של יעקב בעת האיחוד הדרמטי עם בנו האהוב, שאותו לא ראה זמן כה רב: יעקב לא הגיב באופן שהיינו מצפים ממנו, משום שהיה עסוק בפעולה האחרת. ואולם הדברים אינם כה פשוטים, כפי שאנו למדים מהקושי שהוא עורר במחשבתם של חלק מהקוראים המאוחרים של רש"י: האם אכן היה יעקב כה חסין מפני רגש אנושי עד כי נותר סביל לחלוטין, ואף שווה נפש לגמרי, כאשר ראה את בנו שעל חסרונו התאבל ללא נחמה שנים על גבי שנים?

הייתה שאלה נוספת שגרמה למספר פרשנים חוסר נוחות. גם אם מקבלים את התפיסה המדרשית (שאותה אימץ רש"י), שלפיה קיימו

* פרופ' אריק לווי, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן.

1 לגישתו של רש"י והחלופה שמציע הרמב"ן, ראו: נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ו, עמ' 358-361.

2 למקורותיו (המעורפלים משהו) של רש"י, ראו: חמישה חומשי תורה: רש"י השלם, בראשית, כרך ג', ירושלים תשנ"א, עמ' 129, הע' 26. לפירוש מדרשי לפיו סרב יעקב לנשק את יוסף, ראו את הפיסקה מכלה רבתי (פרק ג, הלכה טו) שהובאה ונותחה בתוך ד' ספטימוס, "על הקמום ועל הקמום", לשוננו, עה (תשע"ג), עמ' 29.

3 ככלל, פרשנו של רש"י לא העירו על עוד שאלה: סוגיית האנכרוניזם המהדהדת ברעיון שיעקב קרא את שמע. יוצא דופן בנידון היה ר' אהרון אבולרבי, יליד סיציליה בן המאה החמש עשרה, שהטיל ספק, באופן בלתי צפוי, ברעיון שיעקב 'היה קורא את שמע'. בהביאו מדרש המתייחס לחלקיה המרכזיים של 'קריאת שמע' ("שמע ישאל... דב' ו:ד; "ברוך שם כבוד מלכותו..."), כתפילה שנוצרה בשעה שכינס יעקב את בניו על ערש דווי סביב מיטתו (פסחים נו ע"א), אבולרבי תוהה: כיצד יכול היה יעקב לצטט את שמע כאשר פגש את יוסף, בשעה שתפילה זו, כך על פי המדרש, טרם באה לעולם? ראו פירושו בתוך [ארבעה] פירושים לרש"י, קושטא רפ"ה (?), דף נו ע"ב (על בר' מו:כט).

4 באר יצחק, בעריכת יהודה קופרמן, ירושלים תשכ"ז, חלק א, עמ' קיח.

על פי קריאה חסידית-מיסטית זו, מדרשו של רש"י מתאר שלב מאוחר במפגש האיחוד, כאשר יעקב כבר התאווש מהמשבר הרוחני הרגעי שפקד אותו, שבו אהבתו לבן אנוש גברה ואף חסמה את אהבתו ומסירותו לא-ל. המדרש תיאר באופן תמציתי וציורי כיצד השיב יעקב לעצמו את האיזון הרוחני שאבד לו לרגע, באמצעות תיעול אהבה בין-אישית לנתיבה העליון והשבתה הבלעדית למקורה האלוהי: "ענינו שהיה מחשבתו אז רק באהבתו הבוערה על הבורא ב"ה".⁶

הפירושים על מדרשו של רש"י המובאים ב"באר יצחק" מעלים קושיה יסודית ועמוקה: האם הדרישה לאהוב את האל-ל "בכל לבבך" אינה מוציאה מכלל אפשרות מושאי אהבה שאינם האל, קרי כל אהבה אנושית (דוגמת אהבת הורה לבנו) באשר היא? מבוכה זו הטרידה את מחשבתם של הוגים רבים שקדמו בהרבה לזמנו של ר' הורביץ, ביניהם אגוסטינוס, ר' יהודה החסיד, דנטה ופטרארקה.⁷ בחינתה של נקודת המבט הייחודית של ר' הורביץ, באשר להבנתו של רש"י את איחוד יעקב עם יוסף, מאפשרת לנו לקחת חלק בשיח על סוגיה קדומה ונצחית הנוגעת בלב ליבם של החיים הדתיים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 באר יצחק, חלק א, עמ' קיח. (נחמה לייבוויץ [לעיל הע' 1] מצטטת גם היא חלק מקטע זה מ"באר יצחק" אולם מבלי לציין שר' הורביץ סיפק בשם עצמו פירוש אחר למדרש).

7 למקורות, ראו: E. Lawee, "The Supercommentator as Thinker: Examples from the Ashkenazic Rashi Supercommentary Tradition," *Journal of Jewish Studies* 67 (2016), p. 361, n. 70

במדרגה רוחנית כה נשגבה עד כי "הכל בטלה (!) וכאין היה בעיניו נגד אהבת יוצר הכל ב"ה ודבוקו בו יתברך". 'קריאת שמע' הינה הביטוי המובהק והצרוף ביותר ל"אהבת הבורא ב"ה ויראתו וקבלת מלכותו". לפיכך, כל זמן שיעקב היה מסור כל-כולו אליה, "לא עשה עליו נוכחיות בנו ידיו ומחמד לבו שום רושם". ואולם, כאשר השלים את אמירתה, ר' הורביץ מתעקש שיעקב 'בלי ספק' פנה אל יוסף "וישבע עונג מזיו פניו כראוי וכמשפט במאורע הזה". אם כן, מה שנראה במבט ראשון כהתנהלות תמוהה מצידו של יעקב מתבררת כמעשה של גבורה רוחנית, שבה האב הצליח למצוא את האיזון הראוי בין אהבתו הטבעית לבנו ובין אהבתו לא-ל, וברי שזו האחרונה עלתה כמתבקש על זו הראשונה עשרות מונים.

ר' הורביץ אינו מסתפק בכך, והוא מספק הסבר נוסף לרש"י, הסבר אשר מאיר באופן שונה לחלוטין את מצבו הרוחני והרגשי של יעקב בשעת המפגש עם יוסף. היה זה הסבר ששמע מבן זמנו המבוגר, "הרב החסיד... שמחה... האב"ד ד"ק בוברקא", עיר במחוז לבוב במערב אוקראינה.⁵

פירושו של ר' שמחה פותח עם ההנחה הכללית כי "ראוי ונכון לקדוש ה' לדבק כל מדותיו לשרשן ומקורן". כאשר הנחה זו מיושמת למישור האהבה היא מתפרשת בזו הלשון:

מדת האהבה אם היא במדרגת ההתפעלות היותר עצום ראוי לבלתי שכוח את הבורא ב"ה אשר אליו תשוב כל אהבה, ואין על האדם לאהוב שום דבר בתכלית זולתו יתברך.

על בסיס הכרעות אלה, ר' שמחה מתאר את יעקב כמי ששרוי במצב של תסיסה רוחנית בשעה שהוא מכיר בכך שאהבתו ליוסף ושמתו בו כה "גדלה עד לתכלית", עד כי יש בכך להפר את העיקרון היסודי הקובע כי אהבה בדרגה שכזו צריכה להיות שמורה ומנותבת כלפי האל-בלבד. המצב אף הגיע לידי שלב קיצוני שכזה, "עד שמלהבת התפעלותו ורשפיה רשפי אש (על-פי שה"ש ח:ו) לא יראה ולא ישמע דבר ודבוקו רק בו (ביוסף)". בהכירו במעידה הרוחנית, יעקב "נסוג אחר מיד" בשביל להחזיר "רשף האהבה שעלתה עליו למקורה".

5 הדמות הנזכרת היא ככל הנראה ר' שמחה ויטאליס, צאצא שושלת בעלז ובן למשפחה שמילאה תפקיד מרכזי ביהדות בוברקה במאה התשע עשרה.